

- 20.** Флоровский А.В. Чехи и восточные славяне. Очерки по истории чешско-русских отношений (Х-XVIII). – Т 1. – Прага: Орбіс. – 600 с.; **21.** Харлампович К. Западнорусская православные школы XVI и начала XVII века, стношение ихъ к инославньмъ. – Казань: Типографія Императорского Университета, 1898. – 524 с.; **22.** Харлампович К. Острожская православная школа // Киевская старина. – 1897. – № 5. – С. 205.; **23.** Чума А. Ян Амос Коменский и русская школа. – Братислава, 1970. – С. 11.; **24.** Barącz S. Rys dziejów zakonu kaznodziejskiego w Polsce. T 1. – Lwów: Nakł. W. Manieckiego, 1861. – S. 216-218.; **25.** Bidlo J. Akty jednoty Bratrské. – T.1-2. – Brno, 1915-1923. – S. 595 s.; **26.** Codex epistolaris saeculi decim quinti / ed. E. Sokolowski, J. Szuski. T 1.– Kraków, 1876. S. 56-289.; **27.** Codex epistolaris Vitoldi Magnitudinis Lithuaniae. 1376-1430. – Tomus VI. – Cracoviae, 1882. – S. 657-658.; **28.** Długosz J. Dlugosii (Ioannis) seu Longini canonici Cracoviensis Historiae Polonicae libri XII / ed. Przezdziecki.- T IV. – Cracoviae, 1873-1878. - S. 563.; **29.** Documenta Mag. Joannis Hus /ed. Palacky F. – Praha, 1869. – S. 506-507.; **30.** Florovskyj A. Ukraina na strankach českých dejin // Přehled dějin SSSR.: Od nejstarších dob do roke 1861. T 1. – Praha: Státní Pedagogické Nakl., 1965. – S. 61-74.; **31.** Fontes rerum Bohemicarum / vydal Novotný V. – Praha: Tiskem Dr. Ed. Grégra a syna, 1932 – D VIII. – 1932.– S. 289.; **32.** Goll J. Jednota bratrská w XV. Století // Česky Časopis Historycky. – Praha, 1916.- S. 153.; **33.** Goll J. Quellen und Untersuchungen zur Geschichte der böhmische Brüder. –T 1-2. – Praha: 1876-1882. – 678 s.; **34.** Grygiel J. Życie i działalność Zygmunta Korybutowicza. Studium z dziejów stosunków polsko-czeskich w pierwszej połowie XV wieku. –Wrocław: Zakład narodowy imienia Ossolińskich, 1988. – 120 s.; **35.** Kras P. Inkwizycja papieska w walce z husytyzmem na ziemiach polskich // Polskie echo husytyzmu. Materiały z konferencji naukowej Kłodzko, 27-28.09. 1996. – Warszawa: Instytut Historii PAN, 1999. – S.103.; **36.** Macůrek J. K dějinam česko-ukrajinských a česko-rumunských vztahů 2 pol. 14 a 1. pol. 15 století. / J. Macůrek //Slovanské historické studie. – Praha, 1960. – S. 127-182.; **37.** Maleczyńska E. Vliv husitského hnutí na Polsko // Mezinárodní ohlas husitství. – Praha, 1958. – S. 92.; **38.** Monumenta historica universitatis Carolo-FerdinandePragensis. – T 1. – Praha, 1830-1832. – S. 367.; **39.** Palacký F. Dějiny národu českého v Čechach a v Moravě. – D VI.– Praha: Bursíka a Kohout, 1906.– S. 259.; **40.** Pawiński A. Jana Ostroroga Żywot i pismo o Naprawie Rzeczypospolitej. – Warszawa, 1884. – S. 22.; **41.** Skrzypek J. Bitwa nad rzeką Świętą // Przegląd Historyczno-Wojskowy. – T10. Z 1. – 1938. –S. 42-43.; **42.** Smahel F. Husyckie pojęcie wzjemności słowiańskiej i czesko-polskiej // Polskie echo husytyzmu. Materiały z konferencji naukowej Kłodzko, 27-28.09. 1996. – Warszawa: Instytut Historii PAN, 1999. – S.11.; **43.** Tomek V. O počtu studentů w učení pražském // Časopis Českého Musea. – R. 20. – 1846. – S.216-221.; **44.** Urkündliche Beiträge / ed. F. Palacky. –T I. – Praha, 1846. – S. 303-305.; **45.** Žerotín K. Listove psaní jazykem českým. – Brünn, 1870-1872. – S. 62.

УДК 271.222(477)-732.3“1685”

Микола ШКРІБЛЯК

**КИЇВСЬКИЙ СОБОР 1685 РОКУ І ОБРАННЯ
ПЕРШОГО „МОСКОВСЬКОГО” МИТРОПОЛИТА КИЇВСЬКОГО
І ГАЛИЦЬКОГО, І ВСІЄЇ РУСІ**

У статті, на основі всебічного вивчення джерел та різнопланового історіографічного матеріалу (світського і церковного походження),

здійснено ґрунтовний аналіз становища та внутрішнього життя Київської митрополії у 80-х роках XVII ст., реконструйовано основні етапи підготовки та проведення Київського елеційного собору 1685 р., водночас дано критичну оцінку його діянням і наслідкам крізь призму східно-церковного канонічного права.

Ключові слова: Українська Православна Церква, Київська Митрополія, патріарх, митрополит, єпископат, елеційний собор, церковні канони, апостольські правила, постанови соборів.

Николай ШКРИБЛЯК

**КИЕВСКИЙ СОБОР 1685 ГОДА И ИЗБРАНИЕ
ПЕРВОГО „МОСКОВСКОГО“ МИТРОПОЛИТА КИЕВСКОГО
И ГАЛИЦКОГО, И ВСЕЯ РУСИ**

В статье, на основе всестороннего анализа источников и разнопланового историографического материала (светского и церковного происхождения), реконструировано основные этапы подготовки и проведения Киевского элеционного собора 1685 г. и дано критическую оценку его действиям и последствиям в контексте канонического права восточной эклезиальной традиции. Сделано также глубокие обобщающие выводы о положении и внутренней жизни Киевской Митрополии в 80-х годах XVII века.

Ключевые слова: Украинская Православная Церковь, Киевская Митрополия, патриарх, митрополит, єпископат, елеционный собор, церковные каноны, апостольские правила, постановления соборов.

Mykola SHKRIBLIAK

**KIEV COUNCIL IN 1685 AND ELECTION OF THE FIRST
“MOSCOW” KYIV, GALYCH, AND ALL RUS METROPOLITAN**

The article, based on a thorough analysis of the sources and diverse of historiographical materials (secular and ecclesiastical origin), reconstructs the main stages of the preparation and conduct of Kyiv elective Council in 1685. The author gives critical evaluation of the consequences of his deeds in terms of election canon law of eastern tradition. The article makes deep general conclusions on the situation of the internal life of the Kyiv Metropolis in 1680s.

Key words: Ukrainian Orthodox Church, Kyiv Metropolis, patriarch, metropolitan, episcopate, elective councils, church canons, apostolic rules, regulations cathedrals.

Україна належить до тих поодиноких країн, де офіційна державна влада неодноразово належала чужинцям, а суспільно-релігійне життя народу залежало від іноземних релігійних центрів, що, безперечно, накладо свій відбиток на становлення і розвиток не лише її церковно-релігійних, а й політичних традицій. Розколоте на три окремі гілки Українське Православ'я – яскравий доказ цьому.

Зайвим буде доводити, що всі ці відмінності, протистояння, розділення та несприйняття векторно зорієнтованих ідеологій закладалися у XVII ст.,

коли під різними гаслами український народ змушений був вести непримиренну боротьбу за своє національно-релігійне самовизначення та державотворення. Прагнучи звільнитися від релігійно-політичного засилля Речі Посполитої, завдяки недалекоглядній політиці гетьманів, він потрапив у експансіоністські лещата православної півночі, яка знехтувала мілітарним військово-політичним союзом Б. Хмельницького й надовго колонізувала Україну. Безумовно, цей період став трагічним для української державності: втрата незалежності, тотальній наступ на національну культуру, освіту, науку, економіку – це далеко неповний перелік сумних наслідків „возз’єднання” України з Росією 1654 р.

Сьогодні Українська Православна Церква (далі – УПЦ) переживає не найкращі часи. Українська паства неконсолідована, розколоте й саме суспільство. На тлі внутрішньоправославного конфлікту, що завершився оформленням трьох самостійних православних юрисдикцій, конкуренції та релігійної ворожнечі між ними, ідея канонічного оформлення єдиної Помісної Церкви в Україні є примарною справою, а надто ж у контексті тих політично-релігійних пріоритетів, які демонструє теперішня державна влада.

Отже, актуалізація проблем, що увиразнюють історичну долю чи, скоріше, недолю УПЦ, є на часі. Автор обґрунтует її тим, що в наш час, як ніколи, гостро постає проблема критичного відображення російського релігійного колоніалізму, що бере свій початок з часу інкорпорації Київської Митрополії до складу Московської Патріархії 1686 р., якому передував Київський елекційний собор 1685 р. На цьому соборі, під тиском світської влади, було обраного митрополита, який прийняв свячення від московського патріарха і цим самим розірвав канонічну єдність з Церквою-Матір’ю – Константинопольською Патріархією, у складі якої Київська Митрополія перебувала майже сімсот років, а точніше – з часу хрещення Русі за рівноапостольного князя Володимира.

Мета нашої розвідки полягає в тому, щоб на основі всебічного аналізу доступних джерел та історіографічного матеріалу проаналізувати передумови скликання Київського собору 1685 р., а головне – дати об’єктивну канонічну (еклезіально-правову) оцінку його діянням та наслідкам у контексті церковного права східної богословської традиції й української національно-релігійної традиції взаємин церкви і держави.

Для досягнення мети окреслено такі завдання:

- охарактеризувати становище Київської Митрополії у 80-х роках XVII ст. та витлумачити основні суспільно-політичні пріоритети політики І. Самойловича, за гетьманату якого відбувся елекційний собор 1685 р.;
- уточнити найважливіші етапи підготовки собору та з’ясувати роль світської і духовної влади, а також місце зовнішніх чинників у його проведенні;
- витлумачити наслідки та довести антиканонічність діяння Київського елекційного собору і обрання першого „московського” митрополита для УПЦ 1685 р.

Об'єктом дослідження є суспільно-релігійне тло та становище Київської Митрополії у 80-х роках XVII ст.

Предметом дослідження виступає історико-еклезіологічний дискурс Київського елекційного собору 1685 р. крізь призму канонічного права Східної Церкви.

Хронологічні межі дослідження визначені внутрішньою логікою історичних подій і явищ, які відбувалися у суспільно-політичному та церковно-релігійному житті України в останній чверті XVII ст.

Для написання статті використано різні методи дослідження та методологічні принципи, звернення до яких обумовлено комплексним підходом до висвітлення складного спектра питань, що увиразнюють становище УПЦ у 80-х роках XVII ст. та специфіку підготовки і проведення Київського елекційного собору 1685 р. Оскільки в основу дослідження покладено проблемно-хронологічний підхід, то найбільш застосовуваними методами вивчення проблеми стали хронологічний, синхронний, актуалізації та ін. Для аналізу церковно-канонічних і релігійно-полемічних текстів (богословських трактатів, канонічних збірників, патріарших та єпископських грамот, циркулярів, листів, соборних ухвал, постанов та рішень, царських і гетьманських указів, розпоряджень тощо) автор застосовував аналітичний та герменевтичний методи. Застосування компаративного аналізу, актуалізації та синтезу дало можливість осмислити та об'єктивно витлумачити сутність церковно-релігійної політики гетьмана І. Самойловича, московського царата, яка, зазвичай, зводиться до ідейно-еклезіологічного виправдання російського релігійного колоніалізму на анексованій Московською Патріархією канонічній території УПЦ. За допомогою генетичного методу, а також методу актуалізації вдалося встановити причинно-наслідковий зв'язок посилення релігійно-експансіоністських впливів з боку Московії за гетьманства І. Самойловича й витлумачити політичні та ідейно-релігійні чинники інtronізації новообраного Київського митрополита в Москві, а не в Константинополі. Метод синтезу допоміг з'ясувати ступінь впливу зовнішніх факторів на суспільно-церковне життя України та її Церкви, а відтак довести антиканонічність Київського елекційного собору 1685 р. Важливе місце у методології дослідження відведено сuto богословському аналізові та канонічному прочитанню більшості подій і явищ, які в підсумку привели до присяги новообраного митрополита Київського і Галицького і всієї Русі на вірність московським царям і патріарху.

Стаття написана на доволі широкій джерельній базі та історіографічному матеріалі. До них передусім належать: „Акты исторические, относящиеся к истории России” [1], „Архивъ Юго-Западной России” [2], „Неизданные главы патриарха Досифея” [11] та його рукописи, опубліковані Б. Фонкіч [47], „Источники Малороссийской истории” [14], „Книга правил Святых Апостолов, Вселенских і Помісних соборів, і Святих Отців” [16] та низка інших опублікованих джерел.

Історіографія Київського елекційного собору 1685 р. така ж багата, як і власне історіографія Української Православної Церкви у XVII ст. Його справді не можна було обійти увагою, оскільки саме цей собор започаткував революційні зміни в житті Київської Митрополії та відкрив Московській державі широку дорогу до релігійної експансії, обмосковлення українського народу і нищення його національно-церковної самобутності. До фундаментальних досліджень у цьому плані, поза будь-яким сумнівом, належать праці І. Власовського [4], М. Грушевського [8, 9], митрополита Іларіона (Огієнка) [26 – 28], М. Костомарова [19], митрополита Макарія (Булгакова) [24, 25], О. Лотоцького [21], С. Соловйова [43], Н. Полонської [36], С. Терновського [44], Ф. Титова [45], А. Яковліва [49] та ін.

Події церковно-релігійного життя православних наприкінці XVII ст., в тому числі й проведення елекційного собору у Києві 1685 р., дещо фрагментарно, однак доволі критично відображені у дослідженнях сучасних як російських, так і українських вчених. У цьому зв'язку заслуговують на увагу праці Р. Єринюка [12], А. Колодного [17], В. Лур'є [23], Софрана Мудрого [29], С. Сеник [41], І. Скочеляса [42], П. Яроцького [15], а також польського дослідника М. Бензи [3, 50] та ін.

Варто зазначити, що вся історіографія з означеної вище проблематики, як історії УПЦ загалом є заідеологізована і векторно зорієнтована. Один напрям цілковито улягає в православно-ідеологічну традицію, що заперечує церковно-релігійну та суспільно-політичну доцільність інкорпорації Київської Митрополії, що розпочалася з обрання першого „московського” Київського митрополита на елекційному соборі 1685 р., а інший – зумовлений богословсько-еклезіологічною логікою автокефальних прагнень українських православних вірян мати свою Помісну Церкву, яка б не залежала від жодного іноземного духовного центру.

У 60-х роках XVII ст. УПЦ (Київська Митрополія) як ніколи була ослаблена внутрішнім протистоянням. Після смерті митрополита Діонісія Балабана (1657 – 1663 рр.) собор єпископів Правобережної України вибрав Київським митрополитом Йосипа Нелюбовича-Тукальського (1663 – 1675 рр.). Однак фракція, яка конкурувала з гетьманом Петром Дорошенком, проголосила своїм митрополитом Антонія Винницького (1663 – 1679 рр.), якого підтримував і король Ян II Казимир (1648 – 1668 рр.). Монарх своїм універсалом затвердив Антонія Винницького на посаді Київського митрополита, а Йосипа Нелюбовича-Тукальського за його віданість УПЦ і державі правобережного гетьмана Петра Дорошенка він ув’язнив, закривши на два роки у Марієнбурзькій фортеці. І.Огієнко небезпідставно стверджує, що „це був єдиний випадок, коли гетьман тісно співпрацює з митрополитом” [27, с. 158]. Незважаючи на тиск світських влад, більшість православних визнавала за Київського митрополита Йосипа Тукальського, а Антоній Винницький знайшов підтримку лише у ввіреній йому колись Перемиській єпархії. Проте митрополити у Києві не перебували, а з часу смерті Йосипа Тукальського митрополича кафедра залишалася вакантною упродовж майже десяти років, а Антонія Винницького – шести.

З приходом до влади гетьмана Івана Самойловича, який не приховував своїх намірів довершити „діло Хмельницького – Бутурліна” та остаточно перепідпорядкувати УПЦ Москві, розпочинається активне обговорення питання про обрання митрополита, який би погодився на розрив з Константинополем і переведення під зверхність Московського патріарха. Укладач 5-го тому „Архивъ Юго-Западной России” (1872 р.) та автор обширного розділу про перепідпорядкування Київської Митрополії Московській Патріархії, вміщеного в цей же компендіум тематичних документів, С. Терновський стверджував, що І. Самойлович створив найбільш вигідні політичні умови для інкорпорації Українського православ’я до складу Московської Патріархії. „Ця справа, – зазначав дослідник, – досягнула найбільшого успіху за Хмельницького і Нікона¹ передусім тому, що Хмельницький усвідомлював конечність потреби підпорядкуватися Москві, а Нікон бажав підпорядкувати собі малоросійське духовенство. Так само і гетьман Самойлович усвідомлював необхідність бути вірним Москві, а тому, подібно Хмельницькому, все в Малоросії намагався підпорядкувати своїй владі” [44, с. 87]. Встановлення свого політичного диктату над всім „малоросійським” йому було потрібне для того, щоб легше інкорпорувати Українську державу та церкву до Московії, злити з її державно-церковними структурами.

У цьому контексті варто зауважити, що Іван Самойлович був обраний гетьманом Лівобережної України завдяки московському впливу². Проте взамін на підтримку царата він змушеній був погодитися на урізання у політичних повноваженнях (Конотопські статті, 1672 р.), а відтак опинився в надто скрутному становищі. Відсутність митрополита в Києві не могла влаштовувати гетьмана, а тим паче тоді, коли гостро посталася потреба легітимізації його гетьманської влади. Особливо це стало відчутним за умов, коли польський король Ян III Собеський призначив Львівського єпископа Йосипа Шумлянського адміністратором Київської Митрополії і звернувся до православних із закликом підкоритися новопризначенному владиці [35]. У цих умовах І. Самойлович прагнув змінити власне становище за рахунок православної півночі (Москви), що, в свою чергу, збігалося з намірами і царата, і патріархії. Остання наполегливо нав’язувала І. Самойловичу ідею переведення Київської митрополії під її юрисдикцію.

Така нагода з’явилася уже в 1683 р., коли помер архімандрит Києво-Печерської лаври Інокентій Гізель³. Гетьман Самойлович одразу ж написав патріарху Йоакиму (1674 – 1690 рр.) листа, в якому просив його благословення на вибори нового архімандрита, а це означало взяття Києво-

¹ Святіший патріарх Нікон – шостий Патріарх Московський (1652 – 1666 р.), який відзначився тим, що привласнив собі незаслужений і невідповідний канонічному статусу титул: „Милістю Божою великий пан і господар, архієпископ царючого міста Москви і всієї Великої, Малої і Білої Росії, а також всіх північних країн, і помор, і багатьох держав патріарх”. В історію Московської (Російської) церкви) увійшов як реформатор, чия діяльність призвела до розколу і виокремлення з її лона Руської старообрядницької церкви (старообрядників).

Печерської лаври під духовну опіку Московської патріархії [37, с. 157–162]. У відповідному листі Його святість подякував гетьману за те, що той звернувся саме до нього, і дав своє благословення на проведення виборів [44, с. 89]. За словами С. Луніна, це була „перша спроба спільногого наступу московського патріарха й гетьмана на українське православ’я” [22, с. 112].

Тим часом патріарх Йоаким зав’язав з гетьманом активне листування [4, с. 330]. Лист за листом він настирливо умовляв І. Самойловича потурбуватися про скликання собору⁴. Поки гетьман шукав потрібного кандидата на митрополичий престол Києва, московський царат спробував провести переговори з Константинополем у справі висвячення новообраного митрополита Московським патріархом. Наприкінці 1684 р. в Османську імперію відправили посланця Захарію Іванова на прізвисько Софір (слово „sofir” – سُفِيرъ з араб. означає „посол”). Йому було доручено провести переговори з патріархом Парфенієм⁵ у справі підпорядкування Київської Митрополії Москві [21, с. 375]. Він віз із собою грамоту московських самодержців, у якій вони просили згоди у Константинополя на перепідпорядкування Київської митрополичної кафедри Московському Патріархату [38, с. 46 – 50].

² Івана Самойловича – полковника і генерального суддю війська Запорозького проголосили гетьманом 17 червня 1672 р. Оскільки обрання відбулося під тиском московського царя, то І. Самойлович змушений був погодитися на серйозні обмеження гетьманської влади в Україні. Серед найголовніших було три: 1) гетьман не мав права без відома та згоди царя організовувати й висилати посольства до інших країн, особливо ж заборонялося мати дипломатичні зносини з гетьманом Правобережжя П. Дорошенком; 2) козацькі посли не могли брати участі у жодних переговорах Москви і Варшави, в тому числі й щодо самого Війська Запорізького; 3) лівобережні козацькі полки не мали права надавати допомогу правобережним (див.: Источники Малороссийской истории, собранные Д. Н. Бантыш-Каменским. – М., 1858. – Ч. 1 (1649 – 1687 гг.). – М.: Университетская типография, 1858. – 350 с., а також: Яковлів А. Українсько-московські договори в XVII – XVIII віках. Договори за гетьманування І. Самойловича 1672 та 1674 рр. // УДЖ. – 1994. – № 4 (№397). – С.133 – 144). На нашу думку, ті пункти, які мали в майбутньому регламентувати стосунки І. Самойловича і П. Дорошенка, можна було не прописувати. Відомий історик української діаспори Д. Дорошенко цілком справедливо наголошує на тому, що він був занадто честолюбною людиною, яка не вміла і не хотіла жертвувати інтересами власної політичної кар’єри заради загальнонаціонального добра, а тому наполягав перед московським урядом на війні з гетьманом Правобережжя Петром Дорошенком (див.: Дорошенко Д. Нарис історії України в 2 томах. – К.: Глобус, 1992. – Т. 2. – 349 с.).

³ Інокентій Гізель – великий подвижник віри і благочестя, філософ і богослов, український церковно-релігійний діяч, який палко обстоював ідею незалежності УПЦ. Він вважав, що перепідпорядкування Київської Митрополії Московському Патріархату, якого домагався гетьман І. Самойлович, – антиканонічне і гріховне діяння. Ще в 1667 р. він разом з іншими представниками київського духовенства, будучи на бенкеті у київського воєводи П. Шереметьєва та ставленника Москви гетьмана І. Брюховецького, відмовився підняти келих вина за їхнє здоров’я, назвавши при цьому останнього нікчемою та лиходієм (дет. див.: Гізель Інокентій // Українська педагогіка в персоналях XIX століття / За ред. О.В. Сухомлинського. – К.: Либідь. – С.125 – 131).

⁴ Листи патріарха Йоакима до гетьмана Івана Самойловича опубліковані в: АЮЗР. – Ч.1. – Т. V. – С. 36 – 42.

⁵ Патріарх Парфеній вперше був призначений на Константинопольську кафедру 1657 р., відтоді він займав її п’ять разів. Останній – з 1684 по 1685 рр.

Правда, цей візит не виправдав їхніх сподівань: Його Всесвятість навіть не обговорював прохання Москви, пославшись на неможливість вирішити цю справу без Великого візира, якого начебто не було на місці [23, с. 176-177].

Але це Москву не зупиняло. Патріарх Йоаким, видавши грамоту на архімандритство Варлааму Ясинському, вивів Києво-Печерську лавру з-під юрисдикції Вселенського патріарха. Отже, *de facto* уже поширив свою владу на канонічну територію Київської Митрополії. Авторові не вдалося знайти якогось достовірного історичного документа, який засвідчував би реакцію Константинополя на антиканонічне діяння Московського патріарха. Водночас можна припустити, що за умов підготовки війни Священної Ліги – коаліції християнських держав, одним із суб'єктів якої мала стати Московія – проти Османської імперії патріарх Яків не мав можливості офіційно заявити свій протест. Отже, користуючись політичними обставинами, гетьман I. Самойлович взявся за розв'язання проблеми *de jure*. Ініціатива гетьмана була на руку Москві: патріарх Йоаким отримував алібі, мовляв, то – їхня внутрішня справа, гетьман захотів і перевів митрополію під омофор, а ми тут ні причому.

І хоча гетьман переконував московський царат у ширості намірів інкорпорувати Українську Церкву до складу Московської патріархії, у нього, схоже, закрадалися сумніви. Тому було вирішено відправити до Києва дяка Омеляна Українцева для контролю за реалізацією задуманого проекту. Прибувши на місце, він разом із гетьманом вирішили посадити на митрополичу кафедру людину, яка була би згідна із вибором політичних і церковно-релігійних пріоритетів гетьмана I. Самойловича. Нею виявився Луцький єпископ і майбутній свят гетьмана⁶ Гедеон Святополк-Четвертинський. Для цього ієрарх влітку 1684 р. покинув свою паству, мовляв, тому що „пакості йому робили поляки”, а насправді в пошуках крашого становища [48, с. 192-200] і прибув до гетьманської столиці Батурина, підконтрольної Москві. Пояснюючи О. Українцеві (очевидно, що Самойлович був з єпископом у змові, а тому й не потребував жодних пояснень) причину своєї втечі з Польщі, єпископ Гедеон говорив: „Приїхав я сюди тому, що від переслідування королівського мені життя немає, все неволив мене прийняти римську віру або зробитися уніатом, і тепер, ідучи в похід, сам король і королева сказали мені, що коли король прийде з війни, а я римлянином або уніатом не стану, то мене неодмінно пошлють на довічне ув'язнення у Марієнбург. Я злякався і втік сюди, бажаючи скінчити своє життя в благочесті” [43, с. 371]. Набиваючи собі ціну, ієрарх-утікач стверджував, що буцімто через нього „ще держалось (залишалися вірними православ’ю – М. Ш.) досить благочестивих людей, а тепер без мене, розуміється, король усіх приневолить до римської віри” [21, с. 373]. Очевидно, це лицемірство дало підставу каноніку О. Лотоцькому зробити ось таке узагальнення: „Так

⁶ Іван Самойлович видав свою дочку, яка вже раз була заміжня з якимось боярином-московитом, за сина владики Гедеона.

малодушно покинувши свою паству, коли, як сам знов, вона потрібувала його присутності, та прибувши на Україну, Гедеон пише листи з висловлюванням покори патріархові та царям московським” [21, с. 373]. Водночас тут простежується не лише його малодушність, а передусім грубе порушення апостольських правил і соборних постанов. Цей крок єпископа Гедеона суперечить щонайменше двом правилам і, зокрема, 14-му Апостольському та 5-му IV Вселенського собору, які забороняють „єпископові залишати свою єпархію та до іншої переходити, хоч би багато хто переконував його”, або ж переходити „з міста до міста” [16, с. 8, 41].

Аналізуючи джерела, нам вдалося з’ясували, що єпископ Гедеон не випадково залишив свою кафедру, перемістився в столицю лівобережного гетьмана і, нарешті, виявився „підходящим і гідним кандидатом” на митрополичий престол. З листів, які писав гетьман до патріарха Йоакима і навпаки, видно, що цю кандидатуру ретельно обговорювали, до того ж не раз. Для увиразнення дійсності доцільним є детальніше проаналізувати листи патріарха Московського Йоакима, адресовані гетьману І. Самойловичу, і, зокрема, лист від 4 вересня 1683 р., у якому Його Святість висловлює занепокоєння тим, що „перший і славний град Київ не має первоверховного пастыря – Київського митрополита”. Водночас патріарх Йоаким наголошував, що „правила же святих отець не повелевають вдовствовати архіерейськимъ престоламъ многое время” [34, с.38]. Визнаючи, що Київська Митрополія здавна перебуває під духовною опікою Царгородського патріарха, Йоаким, однак, наголошує, що як і Константинопольська, так і Московська, так і Київська Церкви – складають єдине тіло Христове, а тому, керуючись одним лише бажанням – „праведно і законно помошествовать” – закликає гетьмана скликати елекційний собор для обрання митрополита. „Нехай буде в тебе любов і настирливе бажання облаштувати у Києві митрополита, на цю добру і богоугодну справу від нашого смирення та піклування тобі наше благословення і молитва”, – писав патріарх Московський Йоаким [34, с. 38]. В іншому листі (від 31 жовтня 1684 р.) Його Святість уже не просто говорить про необхідність виборів митрополита, а дає згоду на конкретного кандидата – єпископа Луцького Гедеона [33, с. 42]. Останній тут же, 24 листопада 1684 р., відправив у Москву лист, в якому висловив своє запевнення у цілковитій покірності перед московськими царями. Демонструючи власне запопадливе пристосуванство, єпископ Гедеон писав: „Хоч і прибув я у богохраниму їх пресвітлих російських самодержців, їх царської пресвітлої величності державу⁷ у нікчемний спосіб, однак із істинним смиренням і ревним бажанням приношу свою чолобитну їх пресвітлому престолу і, вручаючи себе їх монаршій владі, хочу назавжди залишитися при великих государях їх вірним богомільником”[30, с. 43-44]. Отже, цілком обґрутованими є висновки С. Терновського, який довів, що „Четвертинський був *першим* (курсив – М.Ш.) кандидатом на митрополію передусім тому, що виявився у найтісніших стосунках з гетьманом Самойловичем” і „угодний московському уряду через свою йому покірність” [44, с. 97-98].

Як тільки І. Самойлович пересвідчився, що „мости” більш-менш полагоджені, користуючись перебуванням „під руками” єпископа Гедеона, він розпорядився скликати собор для обрання митрополита. Українське духовенство не сприймало кандидатуру, яку пропонував гетьман. Категорично проти виступив Чернігівський архієпископ Лазар Баранович, який, вочевидь, сам претендував на митрополичу кафедру. Але гетьман і московський уряд робили своє. У листопаді 1684 р. О. Українцев знову зустрівся з єпископом Гедеоном і коли той ще раз запевнив, що в випадку його обрання митрополитом, він перейде під владу Московського патріарха, думний дяк уже не сумнівався у „достойності” Гедеона. Гетьман І. Самойлович взагалі пропонував інtronізувати його (взвести в ранг) у митрополита в Москві без виборів. Однак Українцев розумів, що це лише ускладнить ситуацію і призведе до ескалації конфлікту в середовищі ієрархів. Наполягаючи на проведенні елекційного собору, думний дяк говорив: „Якщо в архієпископа Чернігівського ненависть до єпископа Луцького, то ти б, гетьман, одразу його, єпископа Луцького, до Москви не відпускати, а нехай перш духовні та світські люди оберуть митрополита для Києва” [43, с. 372]. Видно, що гетьман занадто сліпо слідував порадам і наказам з Москви, бо саме цей, запропонований О. Українцевим, план був реалізований на соборі 1685 р.

Підсумовуючи аналіз переговорного процесу між Москвою і Києвом з приводу обрання митрополита, пошуків надійного кандидата та поставлення його Московським патріархом уперше за всю історію Київської Митрополії, варто звернутися до оригінального висновку російського дослідника В. Лур’є: „Вступаючи в 1683 році в переговори з патріархом Йоакимом про перепідпорядкування Київської кафедри, – пише церковний історик, – гетьман Самойлович або виявив доволі дивне як для політика нерозуміння характеру московської церковної влади, або ж просто почував себе загнаним у глухий кут і не бачив іншого виходу” [23, с. 176]. Важко сказати, що насправді переважало і визначальною мірою вплинуло на таку очевидну недалекоглядність державної та церковної політики І. Самойловича. Водночас можна стверджувати, що він сподівався у такий спосіб знайти в особі московського царя та патріарха легітимізуючий фактор власної гетьманської влади, чого не міг досягнути ніхто з гетьманів, починаючи з Б. Хмельницького.

Собор, як і планувалося, відбувся 12 липня 1685 року [45, с. 216]. З огляду на значимість тих подій, які започаткував цей собор, видається за доцільне дати йому детальнішу характеристику і канонічну оцінку. В історії УПЦ подібних соборів годі шукати. Фактично, це було зібрання мирян на догоду світській владі, яким ієрархи і рядове духовенство проігнорувало повністю. Натомість у храмі св. Софії Київської були присутні Чернігівський полковник Василь Борковський, військовий осавул Іван Мазепа, Переяславський

⁷ Із цих слів добре видно, як ставився до державності України і яке відводив їй місце у geopolітичні структурі тогочасної Європи єпископ-утікач Гедеон.

полковник Леонтій Полуботок, Київський полковник Григорій Карпов, Ніжинський полковник Яків Жураківський та інші впливові представники гетьманської канцелярії [44, с. 89]. Отже, собор відбувався під контролем козацької старшини [21, с. 373]. Характерно, що сам гетьман у його роботі участі не брав, „щоб ніби виборці з духовенства почували себе вільно” [4, с. 331]. На собор не з’явився навіть сам кандидат на митрополичий престол. Проігнорував цим зібранням і місцеблюститель Київської Митрополії Чернігівський єпископ Лазар Барапович [45, с. 216-217]. Більше того, владика навіть не надіслав у Київ своїх представників. Як звітував І. Самойлович у Москву, з Чернігівської єпархії на соборі не було „нікого ні з архімандритів, ні з ігуменів, ні з протопопів” [31, с. 66]. Не спостерігалося в Києві і делегатів від єпархії Правобережної України [31, с. 66-67]. О. Лотоцький пише, що справжньою причиною неявки духовного проводу та рядового духовенства було те, що воно „на чолі з Лазерем Бараповичем, не спочувало кандидатурі до такої міри підхлібної для Москви особи, як єп. Гедеон” [21, с. 373]. Сам Чернігівський архієпископ і місцеблюститель Київської митрополії свою неспроможність прибути на елекційний собор пояснював недобрим самопочуттям і незадовільним станом здоров’я [31, с. 66].

Отже, пояснення неявки духовенства, в т.ч. й першоєпарха Київської Митрополії (хоч і *de facto*), які наводять дослідники, є не зовсім вдалою спробою зайвий раз наголосити на високому патріотизмові українських владик і пресвітерів, з чим насправді погодитися важко. Судячи з тих подій та явищ, які відбувалися у Київській Митрополії за місцеблюстительства Лазаря Бараповича, можна припустити, що справжньою причиною неявки на собор цього єпарха, а заодно й священнослужителів нижчого рангу, стали неприязні стосунки із гетьманом, які погіршилися з того моменту, коли Чернігівський єпископ зрозумів, що митрополитом буде не він, а Гедеон Святополк-Четвертинський.

Виходячи із наведеного вище, елекційний собор 1685 р. – неканонічний. Варто зауважити, що до цієї думки схиляються навіть російські історики. Наприклад, В. Лур’є, який наголошує, що „собором цей захід можна було назвати лише умовно, оскільки право вирішального голосу мали не тільки єпископи (як це буває на церковних соборах у справжньому значенні цього слова), а й інші лідери духовенства, повнота присутності єпископату митрополії вже не вимагалась” [23, с. 177]. Погоджуючись із думкою окремих українських істориків, зокрема І. Скочеляса, що саме В. Лур’є „нешодавно запропонував” новий „критичний погляд на події, які зумовили перехід Київської Митрополії під зверхність Москви” [42, с. 168], автор водночас висловлює деякі застереження, адже насправді багато фактів він все ще подає в дусі, притаманному московській дипломатії, яка ніколи не була позбавлена лукавства. Наведена вища цитата з його монографії „Руське православ’я між Києвом і Москвою” – чи не найяскравіший цьому доказ.

Отже, і підготовчий процес, і якісний склад учасників собору засвідчує, що вибори нового митрополита проходили під контролем світської влади і

на умовах Москви, тобто, що він перейде у підпорядкування Московської Патріархії. А це – грубе порушення 8 правила III Вселенського собору: „... Нехай не закрадається, під виглядом священнодійства, пихатість світської влади. І щоб поступово, мимоволі, не втратили тієї свободи, котру дарував нам кров’ю Своєю Господь наш Ісус Христос, Визволитель усіх людей!” [16, с. 37]. Таке настирливе нав’язування єпископа-московофіла на найвищу посаду в Київській Митрополії спричинили соціальний конфлікт і серйозну смуту у середовищі церковних ієрархів і рядового духовенства. Найбільше вони остерігалися трьох речей: втрати традиційних прав і привілеїв, втрати зв’язку з Константинополем і втрати зв’язку з єпархіями Правобережної України, які за таких умов могли піти на унію з Римом [21, с. 373-374]. Після того, як новообраний митрополит зробив заяву про готовність до інtronізації на митрополичу кафедру Московським патріархом, окремі учасники собору, а також ті, хто відмовився брати в ньому участь, почали наполягати на тому, щоб цей собор визнати недійсним. Опонентами Гедеона Святополка-Четвертинського був сформульований чіткий перелік канонічних підстав унезалежнення його рішень. По-перше, собор був скликаний лише світською владою і в його роботі участі не брав жоден церковний ієрарх; по-друге, він відбувся без згоди Константинопольського патріарха; по-третє, на ньому офіційно не обговорювалося питання про перепідпорядкування Київської Митрополії і прийняття свячення з рук Московського патріарха [44, с. 103].

Незважаючи на спротив, першоієрархом Київської Митрополії, точнісінько так як цього вимагав І. Самойлович, став Луцький єпископ-утікач Гедеон⁸ (обраний одноголосно) [31, с. 66]. Завуальовуючи жадобу до влади і бажання прислужитися політичним інтересам гетьмана-свояка, новобраний митрополит спробував продемонструвати співчуття до долі УПЦ, яку начебто ніхто не може захистити. Ієрарх цим самим давав зрозуміти, що єдиною надією у справі порятунку Київської Митрополії є Москва, а тому й висловив бажання „прийняти жезл архіпастирський не від кого іншого, як від Московського патріарха” [21, с. 373]. Проте його заява викликала занепокоєння серед духовенства. Церковні владики, побачивши ці „виборні митарства”, ухвалили рішення про повторне скликання собору уже без світських делегатів. Але піти проти волі гетьмана ніхто не наважувався [19, с. 419].

Однак гетьман І. Самойлович стояв на своєму і уже наприкінці липня 1685 р. він вирядив до московських царів і патріарха делегацію з трьох осіб: ігумен Видубицького монастиря Феодосій Углицький, ігумен Переяславського монастиря Ієронім Дубина та писар Сава Прокопович [19, с. 420-421]. Як видно, серед „київської делегації” не було жодного високого ієрарха і навіть священика та й сама кількість делегованих осіб можуть вказувати на те, що позицію гетьмана мало хто поділяв серед лівобережного духовенства, не кажучи вже про єпископат Правобережної України [1, с. 162-163].

⁸ Луцький єпископ Гедеон, який самовільно залишив свою єпархію, порушив 14 Ап. правило: „Не дозволяється єпископові залишати свою єпархію та да іншої переходити, хоч би хто переконував його...” (Дет. див: Книга правил. – С. 8).

У „чолобитних статтях” (датов. 20 липня 1685 р.)⁹, написаних гетьманом і митрополитом Гедеоном на основі поданих йому пропозицій і застережень, містилися пункти, на задоволення яких сподівалися представники УПЦ, перш ніж перейти під владу Московської Патріархії. Щоб не вдаватися до надмірної деталізації, чи, навпаки, схематичного узагальнення, усі прохання зведено у статті до восьми основних пунктів:

1. Гарантія недоторканості усіх прадавніх прав та вольностей духовенства.
 2. Першість Київської Митрополії серед всіх церковно-адміністративних утворень, що виникли коли-небудь на її канонічній території, в тому числі й російських митрополій¹⁰.
 3. Будь-які організаційні і структурні зміни в межах Київської Митрополії можуть здійснюватися лише зі згоди та благословення Константинопольського патріарха, не кажучи вже про саме її перепідпорядкування.
 4. За митрополитом Київським і надалі мав зберігатися і визнаватися статус екзарха Константинопольського патріарха¹¹.
 5. Московська Патріархія мала гарантувати невтручання у церковний суд Київського митрополита, оскільки цього ніколи не робив Константинопольський патріарх.
 6. За Київським митрополитом і надалі мали залишатися недоторканними елементи патріаршого церемоніалу, головними серед яких було увінчання митри хрестом, піднесення хреста в межах його митрополії (звичай носити хрест попереду Першосвятителя УПЦ під час його офіційних церемоній, богослужінь тощо).
 7. Збереження руських (українських) традицій книгодрукування у Києво-Печерській лаврі і викладання вільних наук латиною та грекою у Братському монастирі.
 8. Усі звичаї духовної влади щодо Київського митрополита мали залишатися незмінними. Особливо наголошувалося на вільних виборах митрополита, а не призначення його з Москви (Московський патріарх мав лише давати своє благословення на інtronізацію та забезпечити її протокол).
- Характерною особливістю цього послання є те, що гетьман усі ці питання обговорював зі світською владою, а тому й шукав запевнення у їх дотриманні у московського царя, а не в патріарха. Це видно принаймні з інструкції

⁹ Тексти цих документів видані в: АЮЗР. – Ч.1. – Т.В. – С. 62 – 71, 80 – 83.

¹⁰ Тут варто пам'ятати, що хоч патріарх Московський і проголосив себе патріархом Великої, Малої і Білої Русі”, офіційну назву Київської митрополії ніхто не змінював, вона так і залишалася „Митрополією Київською і Всея Русі”.

¹¹ Гетьман переконував московського царя, що збереження статусу патріаршого екзарха за новообраним митрополитом Київським унеможливить проголошення правобережними єпископами патріаршого екзарха із свого середовища та не допустить їхнього відходу від Київської митрополії (див.: АЮЗР. – Ч.1. – Т.В. – С. 67). Однак насправді вийшло навпаки. Правобережні православні єпархії в своєму юрисдикційному самовизначені пішли значно далі: не бажаючи русифікувати церковно-релігійне життя на своїх теренах, вони перейшли на унію з Римом.

гетьмана його посланцю військовому писарю Саві Прокоповичу [13, с. 71 – 80]. Московський царат, щоб не ускладнювати ситуацію, пообіцяв виконати всі умови, крім четвертого. Малолітні царі Іван і Петро та царівна Софія у своїй грамоті з докором писали: „...а екзархом митрополиту Київському Константинопольського патріарха, будучи под благословенiem святейшаго Московского патріарха, именоваться непрілично” [7, с. 100]. У Москві добре розуміли, що залишення за Київським митрополитом статусу патріаршого екзарха, означало б визнання канонічної єдності УПЦ з Константинополем. Водночас Москві бракувало важелів, щоб радикальним способом вплинути на духовний провід Київської Митрополії, а тому погоджувалася, що вона залишалася в умовах фактичної залежності одночасно від двох духовних центрів – Константинопольської та Московської патріархій. Ця церковно-політична модель не лише прямо суперечила канонам, а дестабілізувала внутрішнє життя церкви. Автор вважає, що цього цілковито вистачало для того, аби І. Самойлович міг зрозуміти, що його проект зближення церков, а отже й держав – неодмінно визнає непрогнозованої модифікації. Підтвердженням тому є спроба гетьмана домогтися збереження хоча би за церковним інститутом влади щось таке, яке би підтверджувало його міжнародний статус [23, с. 179].

За результатами перегорів, 8 вересня патріарх Йоаким надіслав листа митрополиту Гедеону, в якому відав його з обранням на Київську кафедру. Його Святість пообіцяв надати йому, якщо на те буде царська воля, відповідні грамоти із затвердженням прав на митрополію одразу ж після інtronізації в Москві. Аналогічного листа надіслили також І. Самойловичу [25, с. 312]. Якщо царі пообіцяли (щоправда, доволі невиразно) виконати вимоги українського духовенства, то Московський патріарх їх просто обійшов увагою. Проте ані гетьмана, ані митрополита це не насторожувало: вони готовалися до подорожі в Москву для інtronізації.

Свячення митрополита Гедеона та возведення на Київську кафедру відбулися 8-го листопада 1685 р. під час урочистого Богослужіння в Успенському соборі Москви. На хіротонії були обидва московські царі (Іван та Петро) [8, с. 501-502]. Виголошуючи архієрейську клятву, новопоставлений митрополит заприягнувся на вірність Москві: „Якщо ж що-небудь із обіцяного мною порушу і якщо отцю моєму святійшому Йоакиму, патріарху Московському і всієї Русі та північних країн, а після нього майбутнім святійшим Московським і всієї Русі патріархам, і всьому священному собору виявлю непослух, чи спротивлюся, чи самовільно захочу у врученій мені єпархії що-небудь чинити, то нехай буду позбавлений сану свого та влади без жодних судів і розпоряджень” [28, с. 188]. Патріарх Йоаким тут же вніс корективи у титулування Київських митрополитів. Митрополит Гедеон офіційно став іменуватися „митрополитом Київським, Галицьким і Малої Росії”, традиційну ж для Київських митрополитів титулярну частку „і всія Русі” було вилучено [4, с. 336-337]. Це були перші розчарування довгого ланцюга, які лише починалися.

Об'єктивні обставини змушували гетьмана та козацьку старшину перестати еквілібрувати між Москвою, Варшавою та Туреччиною і робити чіткий політичний вибір. На активізацію їхнього політичного самовизначення впливало передусім те, що завершувався час дії Андрушівського мирного договору (був укладений 1677 р. на 13, 5 років). Водночас гетьман І. Самойлович не приховував своїх симпатій до Москви. Його підтримувала значна частина козацтва, бо разом сподівалися на те, що взамін на інкорпорацію УПЦ, московський царат подарує їм вольності та автономію. Отже, співати хвалебні оди козакам, як ревним захисникам Української національної церкви, не варто. У цьому зв'язку не зовсім зрозумілими є висновки тих дослідників, які твердять, що козаки дуже противилися зверхності московського царя і, водночас, захищали інтереси „рідної” їм церкви.

Поки щойно висвячений митрополит Гедеон долав відстань з Москви до своєї кафедри, у середовищі його паства зростало занепокоєння: церковні ієрархи втрачали надії на збереження своїх давніх прав і вольностей. Однак Москва не мала наміру зупинятися на досягнутому, хоча добре усвідомлювала, що грубо порушує канони. Поставленням Гедеона в митрополити патріарх Йоаким втрутівся в справи чужої „церковної області”. Насправді Вселенський патріарх мав усі канонічні підстави для того, щоб піддати анафемі і Йоакима, і Гедеона. Але політична ситуація не дозволяла йому стати на „прю” з Москвою. Турецький уряд, втягнутий в невдалу військову кампанію з австрійсько-польською коаліцією (Священною лігою), дуже боявся спровокувати конфлікт з Московією і тим самим налаштувати її про себе. Тим паче, що Москва неодноразово погрожувала організуватися в московсько-варшавський союз проти Османської імперії. У Москві були переконані, що за таких обставин офіційний Стамбул не дозволить Константинополю піти на відверту конfrontацію з Москвою. Як справедливо зауважує В. Лурье, „церковне спілкування між Москвою та Константинополем виконувало на той час роль несучої арматури для всієї конструкції османсько-московських дипломатичних зв'язків” [23, с. 181].

Переяславські домовленості Богдана Хмельницького, головною метою яких було укладення мілітарного військово-політичного союзу Війська Запорозького і Московії, царат доволі швидко трансформував у панування над Україною та її колонізацією, що, в свою чергу, стимулювало релігійно-експансіоністські інстинкти у Московської Патріархії.

У 70-х роках XVII ст. Українська Православна Церква опинилася в глибокій ієрархічній кризі. Митрополити змушені були залишити свій історичний осідок – Київську кафедру і переселитися на Правобережну Україну, де московський наступ був мінімальний. Однак зі смертю митрополита Антонія Винницького митрополичий престол Києва залишився на декілька років вакантним, що ще більше уможливлювало втручання Москви у справи Київської Митрополії.

З приходом до влади промосковськи зорієнтованого гетьмана І. Самойловича питання зміни канонічної юрисдикції УПЦ почало поетапно розв'язуватися. Першим кроком на цьому шляху було звернення І. Самойловича до Московського патріарха Йоакима, щоб той благословив обрання Варлаама Ясинського на архімандрита Києво-Печерської лаври (1683 р.). Наступним – стало проведення елекційного собору 1685 р., на якому під тиском гетьмана та московського посла О. Українцева було обрано вірного політичному курсові гетьмана митрополита. Гетьман І. Самойлович доклав максимум зусиль, щоб УПЦ після тривалого часу рішучої боротьби за власну національну релігійну ідентичність отримала першого „московського” митрополита, який став іменуватися не „Київський, Галицький і всієї Русі”, а лише „Київський і Галицький”.

Інкорпорація Київської Митрополії хоч і улягалася у церковно-релігійний контекст імперської колоніальної політики Московії, однак виявилася можливою лише завдяки промосковській політиці гетьмана І. Самойловича. Відтоді й по сьогодні Москва активно бореться за асиміляцію українського церковно-релігійного та духовно-культурного простору.

Джерела та література: 1. Акты исторические, относящиеся к истории России. – Изд. А.И.Тургеневым (далі – АИОР). – СПб., 1841–1842. – Т.1. – 397 с. 2. Архив Юго-Западной России. – Ч. 1. – Т. V. Акты, относящиеся к делу о подчинении Киевской митрополии Московскому патриархату (1620 – 1694 гг.) / Изд. С. А. Терновским. – К.: Временная комиссия для разбора древних актов, 1872. – XI, 488 с. 3. Бендза М. Інкорпорація Київської митрополії до Московського патріархату // Науковий вісник Чернівецького університету: Зб. наук. праць. – Чернівці: Рута, 2008. – Вип. 389-390. – С. 49-50. 4. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви: В 4-х т. – Нью-Йорк, 1995. – Репринтне видання. – К.: Українська Православна Церква Київський Патріархат, 1998. – Т. 2. – 396 с. 5. Воронин О. Історичний шлях УАПЦ / Олександр Воронин. – Кенсінгтон (США): Воскресіння, 1992. – 136 с. 6. Гізель Інокентій // Українська педагогіка в персоналіях XIX століття / За ред. О.В. Сухомлинської. – К.: Либідь. – С.125 – 131. 7. Грамота царей Іоанна и Петра и царевны Софьи в малую Россию. Сентябрь 1685 г. // АЮЗР. – Ч.1. – Т.В. – С. 93 – 101. 8. Грушевський М. Ілюстрована історія України. – К., 1990. – 645 с. 9. Грушевський М. Історія України: В 11-ти т. (12 кн.) – Нью-Йорк, 1955. – Т. 8. – 856 с.; Т. 9. – 880 с. 10. Дорошенко Д. Нарис історії України в 2 томах. – К.: Глобус, 1992. – Т. 2. – 349 с. 11. Досифей, патріарх. Неизданные главы. – Неизданные главы истории Иерусалимских патриархов патриарха Досифея Нотара / Сообщения императорского православного палестинского общества. – 1896. – С. 23 – 42. 12. Єринюк Р. Українська Православна Церква. – Львів: Літопис, 2010. – 382 с. 13. Інструкція, данная гетманомъ Самойловичемъ войскому писарю Савве Прокоповичу, посланному в Москву съ депутатами от собора, бывшаго в Киеве для избранія митрополита. 20 іюля 1685 г. // АЮЗР. – Ч.1. – Т.В. – С. 71 – 80. 14. Источники Малороссийской истории, собранные Д. Н. Бантыш-Каменским. – М., 1858. – Ч. 1 (1649 – 1687 гг.). – М.: Университетская типография, 1858. – 350 с. 15. Історія релігії в Україні: у 10 т. // редкол. А.Колодний (голова) та ін. – К.: Центр духовної культури, 1996 – 1998. – Т. II. Українське Православ'я / За ред. проф. П. Яроцького. – 1997. – 376 с. – Бібліогр. С. 361 – 372. 16. Книга правил Святих Апостолів, Вселенських і Помісних соборів, і

- Святих Отців (далі – Книга правил) / Пер. Чокалюк С.М. – Київ: Преса України, 2008. – 368 с.
- 17.** Колодний А. Релігійне сьогодення України: роздуми, оцінки і прогнози (тематична збірка вибраних статей і тез). – К., 2009. – 450 с.
- 18.** Копреева Т.Н. Русско-польские отношения во второй половине XVII века. – СПб., 2002. – 476 с.
- 19.** Костомаровъ Н. Кн. 6. – Т. 15: Руина. Гетманства Бруховецкого, Многогрешного и Самойловича / Н. Костомаров. – СПб.: Тип. М.М. Стасюлевича, 1905. – 813 с.
- 20.** Кущинський А. Коротка історія Української православної церкви. – Чикаго: Видання Братства Св. Володимира, 1971. – 102 с.
- 21.** Лотоцький О. Автокефалія: У 2 томах. – К.: Українська Православна Церква Київського Патріархату. – Репринт. – 1999. – Т.2. – 555 + зміст на 6 ст.
- 22.** Лунін С. Іван Самойлович / С.І. Лунін / Худож.-оформлювач Є.В. Вдовиченко. – Харків: Фоліо, 2009. – 123 с.
- 23.** Лурье В.К. Русское православие между Киевом и Москвой. Очерк истории русской православной традиции между XV и XX веками. – М.: Три квадрата, 2010. – 296 с.
- 24.** Макарий (Булгаков), митрополит. История Русской Церкви: В 12 т. – Т.9. – Кн. V.: Период разделения Русской Церкви на две митрополии. История Западнорусской или Литовской митрополии (1458 – 1596) / Под ред. Б.Н.Флори. – М., 1996. – 680 с.
- 25.** Макарий (Булгаков), митрополит. История Русской Церкви: В 12 т. – Т.9. – Кн. IV.: История Западнорусской или Литовской митрополии. – СПб., 1879. – 540 с.
- 26.** Митрополит Іларіон. Приєднання Церкви Української до Московської в 1686 році. Видання п'яте доповнене. – Вінніпег, 1948. – 70 с.
- 27.** Митрополит Іларіон. Українська церква: У 2 т. – Вінніпег, 1956. – Т.1. – 242 с.; Т.2. – 326 с.
- 28.** Митрополит Іларіон. Українська церква: У 2 т. – Вінніпег, 1956. – Т.1. – 242 с.; Т.2. – 326 с.
- 29.** Мудрий С., Владика д-р, ЧСВВ. Нарис історії Церкви в Україні. – Івано-Франківськ: Видавництво Івано-Франківського теологічного катехитичного інституту, 1999. – 526 с.
- 30.** Письмо Гедеона Четвертинського къ патріарху Йоакиму, съ уведомлением о причинах своего бегства изъ Польши и съ изъявленiem полнейшей покорности. 24 ноября 1684 г. // АЮЗР. – Ч.1. – Т. V. – С. 43 – 44.
- 31.** Письмо гетмана Самойловича къ царям Іоанну Алексеевичу и Петру Алексеевичу, по поводу собора, бывшаго въ Киеве для избранія митрополита. 20 июля 1685 г. // АЮЗР. – Ч.1. – Т. V. – С. 65 – 71.
- 32.** Письмо патріарха Йоакима гетману Івану Самойловичу. 4 августа 1683 г. // АЮЗР. – Ч.1. – Т. V. – С. 34 – 37.
- 33.** Письмо патріарха Йоакима гетману Самойловичу, съ увещаніем заботиться о избраніи митрополита Кіеву. 31 октября 1684 г. // АЮЗР. – Ч.1. – Т. V. – С. 40 – 43.
- 34.** Письмо патріарха Йоакима гетману Самойловичу, съ увещаніем заботиться о избраніи митрополита Кіеву. 4 сентября 1683 г. // АЮЗР. – Ч.1. – Т. V. – С. 37 – 40.
- 35.** Повідомлення короля Яна III Собеського духовенству і віруючим про призначення львівського єпископа Шумлянського Йосипа адміністратором Київської митрополії. Копія XVIII ст. 10 березня 1675 р. // ЦДІА України у м.Львові. – Ф.129. – Оп. 1. – Спр. 693. – 1 арк.
- 36.** Полонська-Василенко Н. Українська Православна Церква після переяславської угоди. – Мюнхен – Рим – Париж, 1966. – С. 149 – 156.
- 37.** Понырко Н. В. Варлаам Ясинский // Словарь книжников и книжности Древней Руси. – СПб., 1992. – Вып. 3. – Ч. 1. – С. 157 – 162.
- 38.** Посланіє великих государей Іоанна и Петра Алексеевича къ патріарху константинопольському Іакову, съ просьбою уступить патріарху московському право рукополагать митрополитовъ въ Киевъ. 11 декабря 1684 г. // АЮЗР. – Ч.1. – Т. V. – С. 46 – 50.
- 39.** Праці патріарха Філарета. До питання про церковні анафеми http://hram.in.ua/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=327&Itemid=66.
- 40.** Сеник С. Українська Церква у XVII столітті // Збірник статей з церковної історії

Інституту історичних досліджень Львівського державного університету ім. Івана Франка. – Львів, 1993. – С. 25 – 71. **40.** Прокопович Феофан. Про риторичне мистецтво // Прокопович Феофан. Філософські твори. У 3-х томах. К., 1979. – Т. 1. – 564 с. **41.** Сеник С. Українська Церква у XVII столітті // Зб. статей з церковної історії Інституту історичних досліджень Львівського державного університету ім. І. Франка. – Львів, 1993. – С. 25 – 71. **42.** Скочеляс І. „Нічия територія”: юрисдикційний статус і суспільно-правове становище Київської православної митрополії на Правобережній Україні (1675 – 1714 роки) // Іван Мазепа і мазепинці: історія та культура України останньої третини XVII – початку XVIII століть. Наук. зб. – Львів, 2011. – С. 167 – 182. **43.** Солов'єв С.М. История России с древнейших времен: в 15 кн. – М.: Соцэкгиз, 1959 – 1964. – Кн. 6. – 682 с. **44.** Терновский С. Исследование о подчинении Киевской митрополии Московскому патриархату. – К.: Губерн. Тип., 1872. – 176 с. **45.** Титов Ф. Окончательный переход Киева от Польши к России // ТКДА. – 1904. – №7. – С. 201 – 238. **46.** Федорів Ю. Історія Церкви в Україні. – Репринтне видання. – Львів: Свічадо, 2001. – 362 с. **47.** Фонкіч Б.Л. Иерусалимский патриарх Досифей и его рукописи в Москве // Византийский временник. – 1969. – №29. – С. 275 – 299. **48.** Шкрібляк М. Українська Церква (Київська Митрополія) в контексті зовнішньої політики гетьмана Івана Самойловича // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології. Збірник наукових праць. – Т.1 (31). – Чернівці–Вижниця: Черемош, 2011. – С.192 – 200. **49.** Яковлів А. Українсько-московські договори в XVII – XVIII віках. Договори за гетьманування І. Самойловича 1672 та 1674 рр. // УІЖ. – 1994. – № 4 (№397). – С.133 – 144. **50.** Bendza M. Prawoslawna diecezja Przemyska w latach 1596 – 1681. – Warszawa: Chrzescijanska academia teologiczna, 1982. – 267s.

УДК 94(478)«13/17»

Михайло ЧУЧКО

**ВОЄВОДСЬКА АДМІНІСТРАЦІЯ ТА БЮРГЕРСЬКЕ
САМОВРЯДУВАННЯ У МІСТАХ ПІВНІЧНОЇ ЧАСТИНИ
МОЛДАВСЬКОЇ ЗЕМЛІ
(ДРУГА ПОЛОВИНА XIV – ТРЕТЬЯ ЧВЕРТЬ XVIII СТ.)**

У статті, на прикладі міст північної Молдавії – Баї, Сірета, Сучави, Хотина, Чернівців, показано місце міських центрів в адміністративно-територіальній системі Молдавської держави. Досліджено роль представника господаря у містах – ворніка. Охарактеризовано міську територіальну громаду та бюргерське самоврядування. З'ясовано склад міської ради і на конкретних прикладах розкрито її функції та прерогативи.

Ключові слова: міські центри, Молдавська держава, північна Молдавія, Бая, Сірет, Сучава, Хотин, Чернівці, господар, ворнік, територіальна громада, міська рада, самоврядування.